

TRABZON YÖRESİ SÖZLÜ KÜLTÜR/TARİH MALZEMESİNİN TRABZON TARİH ARAŞTIRMALARI İÇİN KAYNAK OLARAK DURUMU VE ÖNEMİ

Kemal ÜÇÜNCÜ*

1.Sözlü Kültür ve Tarih İlişkisi

İnsanlık tarihinde barınma, beslenme, korunma ve giyinme -müteakiben süslenme- gibi temel ihtiyaçlar uygarlık tarihinin biçimlenmesinde ve örgütlenmesinde yönlendirici, merkezî bir konuma sahip olagelmışlerdir. Bu çerçevede kültür ve medeniyetlerin ortaya çıktıkları coğrafyanın imkân, kapasite ve yeteneğinden [-orman, bozkır, ova, dağ, yayla, nehir kenarı, göl veya deniz kenarı olma gibi-] dinlerden, tarihsel geçmişlerinden [birikimlerinden] birincil olarak etkilendiği gözlemlenmektedir.

İnsanlık tarihine ait bu birikimler fertler ve toplumsal katmanlar ve kuşaklar arasında insana ait en harikulade yeteneklerden biri olan dil [söz] vasıtası ile yatay ve dikey olarak aktarıldığı bilinmektedir. Kültürel yapılar iletişimin hız ve işlevselliğine bağlı olarak karşılıklı bir etkileşim içerisine girebilmektedirler. Kültürlerin en önemli ibda ve icra vasıtalarından birisi dildir. Diller kültürlerin bütün bu özelliklerini bünyesinde barındıran, adeta ona tanıklık eden bir tarihsel hazinedir.

Bu cepheden dil, ait olduğu milletin sosyo-kültürel düzeyi, tarihsel birikimi ve macerası açısından vazgeçilmez bir temel başvuru kaynağıdır. Kültür, dil aracılığı ile kendisini ifade eder. Bu yüzden dil ve kültür arasında derin bir münasebet vardır. Bazı dilbilimciler [Humboldt] dilin birincil olarak düşünceyi şekillendirdiği daha sonra bu iki unsurun karşılıklı olarak birbirini ürettikleri görüşündedir (Aksan, 1990:65).

İletiyi göndericiden alıcıya kesintisiz bir biçimde ileten bir iletişim vasıtası henüz keşfedilememiştir. İletişim bağlamında bu işlevi en sağlıklı bir biçimde yerine getiren vasıta dildir. İletişim bağlamında söz, anlamı, meramı göndericiden alıcıya en doyurucu ve kesintisiz ileten unsurdur. Anlamın oluşumuna katkıda bulunan vurgu, tonlama, jest ve mimiklerin yazı ile ifadesi mümkün değildir. Bağlamın anlamın oluşumuna yaptığı katkı dikkate alındığında sözün ve sözelliğin önemi büsbütün artar.

* Yrd.Doç. Dr. KTÜ Fen-Edebiyat Fak.Türk Dili ve Edb.Böl./TRABZON

Sözlü tarih doğası gereği sözlü kültür ortamı içinde oluşup gelişmesi açısından sözlü kültür kümesinde değerlendirmelidir.

Sözlü kültürü Halk bilim bağlamında Prof. Dr. Dursun Yıldırım “sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile ve tamamen sözsüz yaratılan ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurlar yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun, sözlü kültür kapsamındadır. Bunların her biri oluşturdukları sözlü ortam toplumunun ortak kabulleri olarak, kendilerine mahsus birer gelenek yaratmışlardır. Her unsurun nitelikleri bu gelenek içinde kendini korur, geliştirir veya değiştirir. Her unsur, kavram ve kapsamını bu gelenek içinde ifade etme imkanı kazanır. Gelenek kendini, ortak kabul sahibi olan topluluğun “teoride en az iki kişi” veya milleti meydana getiren fertlerin ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde yaşatır” ifadeleriyle tanımlar (Yıldırım, 1998:39).

Sözlü üretimlerin yanı sıra malzemesi söz olmayan ancak üretim aşamasında düşünsel olarak sözlü hafızada biçimlenen diğer üretimler de bu kapsama dahil edilebilir. Connerton sözlü kültür kapsamına sözsüz gösterim (performance) dayanan uygulamaları da dahil eder. “Günümüzle ilgili deneyimlerimizin büyük ölçüde geçmiş hakkında bildiklerimizin üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelerimizin, var olan toplumsal düzeni meşrulaştırmaya yaradığını” belirtir. Onun kanaatine göre “geçmişin anımsanan bilgileri (törensel denebilecek) uygulamalarla tanışıp sürdürülmektedir” (Connerton, 1999:13).

İnsan bugünkü birikimi kadar kolektif hafızadan tevarüs ettiği kültürel mirasla da sözlü ortam kaynaklarını besler. Yeni imkan ve ihtiyaçlar çerçevesinde geçmiş bilgiyi güncellemeye çalışır. Uygarlık tarihinde insanlığın, bu mekanizma sayesinde yazı öncesi dönemde kendini gerçekleştirme eylemlerini örgütlemeye çalıştığı görülmektedir.

Walter Ong’un tespitine göre ise; insanoğlunun dünya üzerindeki varlığı 30.000-50.000 yıl öncesine aittir. Buna karşılık ilk yazı 6000 yıl öncesine aittir. Bu çerçevede insanlık tarihinin binlerce yıllık bilgi, deneyim ve tecrübesinin sözlü gelenek vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını söyleyebiliriz. Tarih boyunca konuşulan binlerce, on binlerce dilden topu topu 106 tanesi edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanabilmiş, büyük bir kısmı ise hiç yazılamamıştır. Ong bugün konuşulan 3000 kadar dilden yalnızca 78 tanesinin edebiyat üretebildiği ve yüzlerce dilin kendisini ifade edebilecek bir alfabe ile karşılaşmadığı iddiasındadır.(Ong,1995:13).

Sözlü kültürün bir alt kadrosu olarak sözlü tarihi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler bırakmaktadırlar. Bu etkinin bir yansıması olarak bir sözlü kültür üretiminin (folklor ürününü) meydana geldiğini gözlemlemekteyiz. Örneğin uzun süre sürmüş büyük acılara sebep olmuş savaşlar ve göçler sonunda destanlar, acıklı ve iz bırakan ölüm olayları karşısında ağıtlar üretilmiştir.

Yazıyla tanışmış toplumların, henüz yazıyla temas etmemiş merkezlerden uzak kesimlerinde (periferisinde) de durum aynıdır. Geleneksel Türk toplumunda ozanlar toplumun ortak hafızası ve vicdanı olmuşlardır. Boyun ve kavmin uzak hatıralarını, destanlarını, türkülerini kaydeden ve aktaran bellek konumundaydılar.

Yazılı ortam kaynaklarının yetersiz ve az olduğu meçhul tarihsel dönemlerle ilgili olarak elimizde sadece sözlü ortam kaynakları bulunmaktadır. İşte bu aşamada sözlü tarih (oral history) disiplini devreye girer. Belgelerin yetersiz, az, yanlış olduğu kanaatini uyandırdığı sırada tarihsel olayların cereyan ettiği toplumun sözlü geleneğine müracaat edildiğinde bize farklı açılardan ve bilmediğimiz tanıklıklarla aydınlatıcı ufuklar açılabilir. Olgular ve olayları farklı cephelerden değerlendirme gerekliliği hususunu

İngiliz tarihçi P.Thompson Afrika kıtası sözlü geleneğini değerlendirirken yazı öncesi dönemdeki tarihin tümüyle sözlü olduğunu belirtir. Thompson’a göre yazı öncesi dönemde zaman, gökyüzü, zanaatlar, beceriler, kanun ve konuşmalar, ticari işlemler kısaca bütün toplumsal birikimin akılda tutulması gerekiyordu. Bütün bu uygulamalar kolektif hafıza veya görevli kişiler tarafından tutulup kültür olarak sonraki kuşaklara aktarılırlar

P.Thompson sözlü tarihin yapısını tarif “sözlü tarihin insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türü olduğunu ve hayatı tarihin içine soktuğunu vurgular. Sözlü tarih kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihçiyi ve sıradan insanlara bir zamana ve mekana aidiyet duygusu kazandırabilir. Sözlü tarih, tarihin kabul edilmiş mitlerini ve baskın yargılarını yeniden değerlendirme, tarihin toplumsal anlamını kökten dönüştürme aracıdır. İnsanlara tarihlerini kendi sözleriyle geri verir. Onlara geçmişini verirken geleceği kurmak için de yol gösterir” (Thompson, 1999:20).

Sözlü ortam kaynaklarının yanı sıra tarihçiye yardımcı olan ve malzeme sunan bir diğer disiplin edebiyattır. Burada edebiyat kavramını bütün kapsam ve şumülü, çağrışım kümesi ile birlikte mütalaa etmekte fayda vardır. İlk yazılı edebi verimler uzun süre

tarihçilikte olduğu gibi sözlü geleneğin taşınması suretiyle oluşturulmuştur. Destanlar, masallar, halk hikayeleri, menkâbeler, gazavatnâmeler, mesneviler bu cümledendir.

Bir dönemin karakteristiğini aslına en yakın biçimde kurgulayıp yazabilmek için o dönemi oluşturan elemanların merkezden çevreye doğru anlaşılabilir bir kompozisyonuna ihtiyaç vardır. S.K.Tural bir başka boyuta dikkat çeker, tarihçinin büyük şehir çevresinde teşekkül eden üst kültür ve siyasi olaylar yanında, merkeze uzak şehir, kasaba ve köylerdeki partiküleristik kavram kabul ve olaylarla ilgisini sorgular. Tarih yazıcılığını zenginleştirecek olan bu tür bilgilerin halk edebiyatı ve folklor araştırmacılarının eserlerinde bulmanın mümkün olduğunu belirtir (Tural,1993:41).

Tarihsel dönemler içerisinde iktidarlar geçmişi kendi algılayışı ve siyasal hedefleri doğrultusunda takdim edebilir. Bilgi ve belgeleri, iktidarı merkeze alan bir nevi egemenin tarihini anlatacak biçimde düzenleyebilir. Devrim mahiyetindeki radikal siyasî ve toplumsal dönüşümler sırasında bu tür uygulamalar ortaya çıkabilmektedir.

Resmî bilgi ve belgelerin olası yanlı kayıt ve bakış açılarını teyit ve kontrol edebilmek için halkın bakış açısını yansıtan kişilerin manzum veya mensur olarak dile getirdikleri edebî eserler tarihçiye olayları gerçekçi bir biçimde anlamlandırmada yardımcı olur.

Fakat bu faydalanma esnasında tarihçinin oldukça dikkatli ve metotlu bir şekilde davranma mecburiyeti vardır. Çünkü edebiyatçı eserini ortaya koyarken harici alemdeki olay ve mekanlardan seçmeler yapar ve onları bir kompozisyon içinde yeniden üretir. Bu süreçte yaşanmış gerçekliğe ve mekana aynen bağlanmama keyfiyeti vardır.

Tarihçi de malzemesini oluşturmada kısmen edebiyatçı gibi davranmaktadır. Binlerce olay ve bilgi içinden, (çok sınırlı sayıda devrin ruhunu aksettirebilecek) elemanı alır. Fakat yazma aşamasında değiştirme şansı yoktur, gerçeği olduğu gibi aktarmak zorundadır. Bu aşamada tarihçileri bir zorluk beklemektedir. Tarihçi edebiyat eserindeki kurmaca yapıyı kavrayıp analiz ederek işine yarayacak bilgileri seçebilme yeteneğine sahip olmalıdır.

Bir edebi metnin tarihsel bir belge olarak nasıl kullanılacağı konusundaki öncü çalışmasıyla F.Köprülü'nün bu konuda çok önemli değerlendirmeleri vardır.Köprülü; tarihi sadece kronoloji ve biyografiye indirgeyen yaklaşımların tutarsız ve eski olduğunu belirtir. Edebiyat eserlerinin zaman zaman aslî kaynakları aşabileceği kanaatindedir. Fakat bu yararlanma esnasında sağlam bir filoloji kültürü, tenkit yeteneği gerektiğini vurgular (Köprülü,1943:379-486).

Estetik kaygının ikinci plânda olduğu edebî eserlerde tarihçinin işine yarayacak bilgilerin bulunma olasılığı daha yüksektir. Çünkü başarılı bir kurmaca ancak üst seviyeli şair ve yazarlara mahsus bir özelliktir. Bunun dışında çeşitli vesilelerle yazılan mesneviler, dinî-tasavvufî risaleler, halk kitapları görülen ve gözlemlenen gerçekliği aktarma gibi görece daha kolay bir yolu tercih ederler.

Z.V.Togan da edebi eserlerden tarihi kaynak olarak bahseder (Togan,1985:36-85).

Tarih yazıcısı olgu ve olayları sıralamakla yetinemez, Carr'ın ifadesiyle “olay, olgu ve belgelerden yola çıkarak tarihi oluşturmak yetmez, bir yorumcuya ihtiyaç vardır. Bu aşamada edebiyat perspektifinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar (Carr,1993:25).

Kurmaca karakterin ağır bastığı edebî ürünlerden tarihsel malzemeyi seçip çıkarmak daha güçtür. Olgu, olayların arka plânını, ruhunu anlamak açısından bu eserler tarihçinin yolunu aydınlatılabilir. Bu tür eserlerde “karakterler ve eylemler tarihe tamamen uymak zorunda değillerdir. Halk sanatsal imgelemine ve tarihsel hayal gücünü serbest bırakabilir, ancak buna rağmen tarihsel şarkıların genel karakteri bozulmaz. Bu şarkıların tarihselliği, şarkıların tarihsel kişilerin portresini doğru olarak çizmesinde değil, halkın kendi öz bilincini ve geçmişteki olay kişi ve koşullara yönelik tavrını dışa vurmasına dayanmaktadır. Tarihselliğin anlamı ideolojik bir fenomendir” (Propp, 1998: 84).

2.Türk Sözlü Kültür Geleneğinin Tarihsel Görünümü

XIX. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin farklı disiplinleri kendi alanlarının ihtiyacı, bakış açısı ve ortaya çıktığı zaman, mekân ve dayandığı felsefeye göre farklı inceleme ve araştırma yöntemleri geliştirmişlerdir. Kendi önceliklerimizi merkeze alan bir yöntem inşa etmeden veya mevcut yöntemleri bu amaca dönük düzenlemeden bu yöntem ve bakış açılarından hareket etmek bizleri özellikle Türklük bilim araştırmalarında çoğu kere açmaza sürüklemektedir.

Türk kültürü ve Türkçenin coğrafyası üzerine düşünürken Avrasya ekseninde 20-90 doğu boylamları 33-65 kuzey enlemleri arasındaki 20 milyon kilometrekarelik alanı değerlendirmeye almak adeta bir mecburiyettir. Bu coğrafya aynı zamanda Türklüğün tarihsel macerasının geçtiği coğrafyadır. Yüzyıllar içerisinde bu coğrafyanın farklı noktalarında Türk etnonimleri farklılaşmış, medeniyet tarzı değişim ve dönüşümlere uğramış ama bu coğrafyanın kültür dilinin bir anlamda “lingua francasının” Türkçe olduğu gerçeği değişmemiştir.

Türk diline ait ilk yazılı belgelerin (bugünkü bilgilerimizle) VII.VIII. yüzyıllara ait olduğu kabul edilmektedir. Türk sözünün yazıyla “mekâna bağlanması” bu dönemdedir. İlk yazılı metinler üzerinde yapılan incelemeler bize bu dilin sözel dönemi üzerinde bir fikir yürütme olanağı sunmaktadır. O.Nedim Tuna, Muharrem Ergin, Landsberger, Kemal Balkan gibi ilim adamlarının çalışmaları Türkçenin en az 5000 yıllık bir sözel dönem aşamasından evrimleşerek geldiğini göstermektedir. (Balkan; 1992; 1-57). Bu döneme ait dilsel malzemeye kadim Çin ve ön Asya milletlerinin kroniklerinde, dillerinde ve çeşitli belgelerinde tesadüf etmekteyiz.

Türk Kültürünün ve Türkçenin bu anlamda çok eski bir sözlü geçmişi vardır.bu konuya Prof.O.Nedim Tuna “Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi” isimli eserinde Smer tabletlerinde bulunan birçok kelimeyi ses denklikleri açısından değerlendirerek Sümerce ve Türkçe arasında tarihsel bir bağ bulunduğunu söylemekte ve bugün dünyada yaşayan diller arasında en eski yazılı belgeye sahip dil Türk dili olduğu hükmünü vermektedir” (Tuna, 1994:257-293).

Yazı öncesi kültürler öncelikli ve ağırlıklı olarak sözlü ortam içerisinde üretilip kuşaktan kuşağa aktarılagelmiştir. Bir milletin hayatında kültürü meydana getiren gelenekler iki ortam içinde teşekkül eder. Bunlardan ilkinde sözlü ortam, diğerine yazılı ortam adını veriyoruz. Başlangıçta millet hayatında yer alan bütün gelenekler, sözlü ortam eseridir. Bu ortam içinde meydana gelen gelişmeler ve değişimler, yazılı ortamın doğmasına zemin hazırlamıştır. Sözlü ortam ve yazılı ortam kaynakları, toplumda yine geleceğe geçiş kanalları olma işlevini sürdürürler. Daha doğrusu sözlü ortam, başlangıçtan bu yana, hiçbir biçimde, ortaya yeni ortamları barındırıcı, onları kuşatıcı özelliğini yitirmez. Bu gerçek hiç mi hiç göz ardı edilemez (Yıldırım, 1998: 82-94).

Her türlü etik estetik ve bilimsel üretim başlangıçta sözlü ortam şartları içerisinde mayalanır. Düşünme ediminin insanın kendi içerisinde soru cevap yöntemiyle oluşturduğu bir iç diyalog olduğu, yaratma aşamasında bunun söz, müzik, yontu vs. formlar ile dışa vurulduğu gerçeğini dikkate aldığımızda konunun önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Sözlü kültür “gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile veya tamamen sözsüz yaratılan, ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurları yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun bu kapsamdadır.”

Sözlü kültürün: “Sözlü (verbal), geleneğe bağlılık (tradition), çeşitlenme (variant), anonimlik (anonymous), kalıplaşma (formularization) özelliklerine sahip bir karakteri

vardır” (Yıldırım, 1998:68) sözlü kültür geleneğinin işleyişinde söz ve insan merkezi bir konumdadır.

Türk Sözlü Kültürü kendine mahsus geleneği icra töresi, varyantlaşma veya farklı coğrafi şartların ihtiyaçlarına göre yeniden üretilmesi, dil hazinesine kattı yaptığı engin bir kalıp ifade repertuarı ve şekil özellikleri ile söz, insan, çevre ilişkisinin en belirgin örneklerinden biridir.

Walter Ong, Sözlü kültür, yazılı kültür ilişkisini incelediği eserinde kelimelerin sözlü kültürde sözle sınırlanmasının anlatım biçimlerinin yanı sıra düşünme sürecini de etkilediğini ileri sürer. Yazılı kültür ortamına aktarıldığında sayfalarca tutabilecek olan bir metni hafızada tutabilmek için bu bilgilerin “kolay hatırlanabilir” bir karaktere sahip olması gerekmektedir. Bundan dolayı sözlü kültürde bir konu hakkında uzun boylu düşünüp, sorunlar karşısında çözümleyici kılmanın yolu, soru ve cevaplardan oluşan iç ve dış diyalog şeklindeki iletişimidir (Çobanoğlu, 2000: 135).

Eski çağlarda Türkler arasında cemiyetin bütün fertlerinin katıldığı sığır (umumi sürgün avları), şölen/toy (kurban ziyafetleri) ve yuğlar (matem âyinleri) yapılmaktaydı. İslâmiyet öncesi dönemde bu törenlerde önemli görevler yapan, sözlü geleneğin taşıyıcısı ve yeniden yaratıcısı olanlar, Şamanizm inancı çerçevesinde görev ifâ eden Şamanlardı.

Şamanların seçilme ve mesleğe kabul törenleri ile âşıkların âşık olarak seçilmeleri arasındaki sıkı benzerlik, eskiden Şamanların Şamanlık görevlerinin yanı sıra âşıkların görevlerine benzer görevler de üstlendiklerini ortaya koymaktadır. Çünkü, Şamanların görevini daha sonraları devam ettiren çalgıcı hikayecilerin çalıp çığırma ve sihirbaz Şamanlık görevlerini birlikte yürütmeleri, bunu göstermektedir (Günay,1992: 169-175).

Bu bağlamda Türk milletinin sahip olduğu köklü sözlü kültür geleneğinin biçim ve şekilleri yeni dinlerin toplumsal bilgi ve birikimin, etik ve estetik üretimlerin geniş halk kitlelerine yayılmasında büyük bir ustalıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktadan itibaren ozanların yerini dervişler almış ve yeni misyonları “irşâd ve tebliğe bağlı icra” çerçevesinde şekillenmiştir.

Sözlü kültür ürünlerinin yapı ve şekil özellikleri dikkate alındığında Ong’un değerlendirmelerinin gerçekçi bir zemine oturduğu görülür. Bu husus sözelliğten yazınsallığa geçişin erken dönemlerinde de dikkati çeker (Orhun Abideleri, Kutadgu Bilig).

Sözlü kültür ortamının dayattığı bu olumsuzlukları aşabilmek için düşünce ve duyguları kalıplar ifadeler şeklinde kurgulamak gerekmektedir. Ong’a göre “düşüncenin

Bu çerçevede İslâmiyet öncesi Türk kültür dairesinde çok kuvvetli sözlü ve yazılı dinî bir edebiyat vücuda getirilmiştir.bu dönemden elimizde kalan en eski örnekler XI. yüzyılda ve daha sonraki yüzyıllarda yazıya geçirilmiş ürünler ve Doğu Türkistan'da Maniheist ve Budist Uygur kültür çevresinde yaratılmış olanlardır (Tekin, 1986:7).

İslâmiyet öncesi bu farklı inanç sitemleri kitlesel bir kabul görmemiş ancak belli kent muhitlerinde (yerleşik ortamlarda) tesirini göstermiştir. “Bu dönemde şairlik, sihirbazlık, falcılık, hekimlik, gibi görevleri de icra eden ozanlar oiba oba dolaşarak eski kahramanların menkabelerini terennüm ederler, sığır denilen millî av âyinlerinde veya şölen denilen umumî ziyafetlerde, yağ denilen matem, merasimlerinde destan ve türküler söylerlerdi” (Köprülü, 1981:11-243).

Türk sözlü kültürünün ekolojisi işte bu konar göçer dönemin derin izlerini taşır. Bu aynı zamanda coğrafyanın dayattığı bir zorunluluktur. Bu süreç “Hareketli esnek merkezi Türk devlet yapısının” (Yıldırım, 2000:339) medeniyet felsefesinin biçimlendiği tarihsel bir süreçtir. Yazılı ve yerleşik medeniyet kategorisinin paradigmaları ile bu çerçeveyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak beyhudedir.

Ozanlar hakkında en eski bilgiler Lâtin kaynaklarında (özellikle Priscus) mevcuttur. Atilla'nın ordusunda bu geleneği icra eden ozanların ve onu vecd içinde dinleyen bir dinleyici topluluğu olduğu bildirilmektedir (Köprülü, 1989: 157-158).

Bu tanıklık bize ozanların eski Türk kültüründe toplum ve idareciler katında sevgi ve saygı duyulan yüksek bir mevki olduğunu göstermektedir. Ozanlar toplum ve idare arasında bir nevi iletişim kuran kanallar durumundadır. Boyun sözlü hafızasını taşıyıp yeni kuşaklara aktarırken bir anlamıyla “irşad ve tebliğ” işlevini yerine getirmekteydiler.

Orta Avrupa milletlerinin destan ve efsanelerinde yer alan Atillâ çağı, bugünkü Avrupa milletlerinin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Bozkır kültürü şüphesiz bu devrede bütün Avrupa kültürlerini derinden tesiri altında bırakmıştır (Nemeth, 1966: 122). Daha sonraki yüzyıllarda ordu şairi olarak varlıklarını devam ettiren bu ozanlar birbirleriyle karşılıklı türküler söyleyerek savaşa gitmişlerdir... Bu şiirleri türkülerini ağıtları yakanlar, yaratanlar, icra edenler şüphesiz Türk sözlü gelenek şiir sanatının temsilcileri idi (Yıldırım, 1998:180-196).

Tarihsel seyrini kısa bir biçimde özetlediğimiz bu yazı öncesi dönemde toplumun yatay ve dikey katmanları arasında “oba” ekseninde bir iletişim modelinin hakim olduğunu görmekteyiz. Bu sözel dönemde iletişim modelini 1- Korkut Tipi İletişim Odakları 2- Alp

Ozan Tipi İletişim Odakları 3- Gezgin Ozan Tipi Odakları 4- Tacir Tipi odakları oluşturur. Korkut Tipi İletişim Odakları bilgi ve hikmetin taşıyıcı ve üreticileri, Alp Ozan Tipi Odakları askerlik bilgi ve teorisinin, pratiğinin aktarıcı, taşıyıcı ve icracıları, Gezgin Ozanlar boyun farklı kesimlerinin görüşlerini, tacirler ise uzun mesafeler arasındaki bilgi, görgü ve haber iletiminin sağlayan işlevleri yerine getirirler.(Yıldırım, 2000: 336-339).

3.Trabzon Yöresi Sözlü Kültür Geleneği

Avrasya eksenindeki geniş coğrafyada birçok büyük devlet kapsamlı bir kültür ve medeniyet inşa etmiş Türk milletinin bu büyük macerasının en erken dönemlerinden itibaren Trabzon ve yöresi Türk sözlü kültürünü işlendiği bir coğrafya olagelmıştır.

Sözlü kültür “gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile veya tamamen sözsüz yaratılan, ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurları, yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun bu kapsamdadır.” (Yıldırım; 1998: 39).

Türk Sözlü Kültür Geleneği içerisinde önemli bir yer işgal eden Trabzon Yöresi sözlü kültür geleneğini incelerken söz konusu olgunun gerçekleştiği tarihi, coğrafi ve sosyal zemini incelemek bir zaruret olarak belirir.

XIX. yüzyıldan itibaren fen bilimlerindeki gelişmeler yöntemsel olarak sosyal bilimlerin de değişip gelişmesine zemin hazırlamıştır. Coğrafi keşifler ve sanayi devrimini gerçekleştiren batı hem yeni hammadde kaynakları bulmak, Pazar oluşturmak bunlara bağlı olarak da dünya egemenliğini pekiştirmek maksadıyla sosyal bilimleri hedef ülkeyi tanıyıp ona egemenliğine almaya dönük olarak bir araç olarak kullanmıştır. Bu çerçevede folklor antropoloji ve coğrafya bu amaçla en fazla kullanılmış bilim dallarıdır. Edward Said’in büyük bir vukuflla vurguladığı oryantalist bakış açısı bu düşünce biçiminin bir yansımasıdır. Bu bakış açısına uzun zaman hakim olan paradigmaya göre insanlığın en ileri aşaması batı medeniyetidir. Onun dışında kalan kültür ve medeniyetler barbar cahil ve geridir. Bu maksatla Hristiyan ve beyaz insan bütün bu geri kalmış toplumları uygarlaştırma misyonuna kutsal bir vazife olarak atılır. Bu bakış açısı ona aynı zamanda bir meşruiyet referansı sağlar. (Bu dünyanın yansımasını bugün yanımızda izliyoruz.) Batının izlenebilen yazılı tarihinden itibaren bu zihniyet dünyasının izlerini takip etmek mümkündür.

Bu çerçevede bütün araştırma disiplinlerde kavram dünyasına giriş yapmak için Greko-Roman Helenistik çizgiden başlangıç yapmak adet haline gelmiştir. Bu durum Doğu Karadeniz Bölgesi tarihini konu eden araştırmalarda da ağırlıklı benimsenerek bölge

tarihini Helen tacir ve kolonicilerle başlatan romantik efsanevî bir söylemle kurgulanmış çoğu zaman yanlış anlamlara maruz kalmıştır. Oysa bölge tarihin en eski dönemlerinden bu yana farklı etnik toplumlar tarafından iskan edilmiştir. Antik kaynaklarda Karadeniz sahillerinde yaşayan doksan kadar etnik gruptan bahsedilir. [İskitler, Makronlar, Mssynoikler, Kolkhlr, Driller, Khalybler, Tibarenler, Helenler bunlardan en önemlileridir]

İlk çağlara ait bilgi veren kaynakları ve değerlendirdiğimiz zaman Karadeniz sahillerinin Helen kolonizasyonundan önce Kimmer ve İskit gibi Karadeniz'in kuzeyinden gelme atlı göçebe kavimler tarafından iskan edilmiş olduğunu görürüz. Karadeniz'in kuzeyinde yer alan topraklar eski çağlardan bu yana kavimlerin büyük göçlerine sahne olmuştur. Orta Asya çıkışlı İskitlerin Kimmerleri Karadeniz'in kuzeyinde sıkıştırmaları ile tarihin tanık olduğu göçler daha yakın çağlarda da etmiştir. Birkaç asra yayılan bir süreç içinde bu sahaya giren Türk kavimleri burada bulunan kavimleri batıya sürmüş ve buraları yurt edinmiştir. Bizans artarda gelen bu devletlerle onların yerinden sürdüğü toplumlarla da ilişkiler kurmuş, onların akınlarından kendi topraklarını ve devletini koruyabilmek ve düşmanı devletlerin üzerine sürmek için ustaca bir siyaset izlemiş onlardan ordusu için asker ya da azalan nüfusu için yeni kaynak olarak yararlanmış, onların Hristiyanlaşarak Rumlaşması için nihayetsiz caba sarfetmiştir. Doğu Karadeniz sahillerine bu açıdan baktığımızda tarihin her döneminde bölgeye Karadeniz'in kuzeyinde var olmuş Türk kavimlerinin gölgesini düşüğünü söyleyebiliriz. Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Sabirler, Bulgar Türkleri, Uzlar, Peçenekler, Kumanlar ve diğer Türk boyları Bizans tarafında 5 ve 11. asırlar ak süreçte bölgeye yerleştirilmiştir. Yukarıda sayılan kavimler ve onları oluşturan boyların isimlerin yaygın olarak yer ismi ve akraba ismi olarak karşımıza çıkmasının nedeni budur (Bu konuda bk. Bilgin, 2000:2-124; Tellioglu, 2004:1-47).

Surun içi ile mahdut Trabzon Rum krallığına ait kilise kayıtlarında ve vaftiz defterlerinde rastladığımız bol miktardaki Türkçe isimler bunu destekler mahiyettedir. Bölge ağız üzerine araştırmalar yerli yabancı araştırmacılar bölge ağızından hareketle (Eski Türkçe ve Kıpçakca unsurları dikkate alarak) bölgede fetihten önceki Türk varlığına ve farklı Türk boylarının tabakalaşmasına dikkat çeker (bk. Şükürov, 2000:111-121).

Trabzon ve çevresi tarihine kaynaklık yapacak zengin bir sözlü kültür mirası araştırmacıları beklemektedir. Halkbilimin kadrosunu oluşturan Destanlar, Masallar, Efsaneler, Memoratlar, Menkıbeler, Düşün ve askerlik Hatıraları, Aile Tarihleri, Bilmeceler, Tekerlemeler, Atasözleri, Alkış ve Kargışlar, Argo, Deyimler, Ağız sözlüğü, Ağıtlar, Maniler, Türküler, Geçiş Törenleri ve Ritüeller, Fotoğraflar, Aile

Tarihleri, Yer ve Mevki Adları (her türlü coğrafi isimlendirmeler), Lâkaplar, Boy ve Sülale isimleri, adlar, soy adları, şenlik ve kutlamalar, halk yaşamı, bölgemize özgü geleneksel sanatlar (bakırcılık, kuyumculuk, gümüş işlemeciliği, semercilik, ağaç işçiliği, [halk teknolojisi] eşya araç gereç ve aletler-sınırlı ve sayıca az çalışma dışında-sistematiik olarak tasnif edilip derinlemesine değeriendirilmemiştir.

Bölgede Tanzimatın akabinde kurulup gelişmeye başlayan çok köklü bir yerel basın külliyyatı vardır. Bu koleksiyon hem halkbilim hem sözlü tarih araştırmacıları için değeriendirilmesi gereken kaynaklardır.

Tek başına eski Türkçe (ng) sesinin Oğuz Türkçesinin ve boylarının hakimiyeti altındaki bir bölgede varlığını sürdürmesi üzerinde dikkatle durulması ve aydınlatılması gereken bir husustur. Bu sesin yaygınlığı ve kullanımı kadim zamanlardan beri süregelen bir hususiyettir.

Ayrıca bölge ağzında yaşayan azımsanmayacak sayıdaki leksik unsur tarihsel açıdan değeriendirilmesi gerekir. Bu araştırmalar Trabzon ve yöresindeki kadim Türk varlığını açıklamada tarihçilere yeni ufuklar açacak nitelikte görünmektedir.

Trabzon yöresi sözlü kültür geleneğinin bilimsel anlamda derlenip değeriendirilmesine yüzyılın başında başlanmıştır. Martti Rasenen, Bonelli, Bernt Brendemon, B.Aziz Yanıkoğlu, Hamamizade İhsan, Gündag Kayaoğlu, Martin Stokes, Mustafa Duman; Ahmet Caferoğlu, Süleyman Şenel, Kurt/ Ursula Reinhard, Enver Uzun, Ali Çelik, bu araştırmacıların ilk akla gelenleridir.

Cumhuriyetin ilânı ve yeni Türk devletinin millî ve kültür politikalarını paralel olarak millî kültür öğelerini ortaya çıkarma girişimleri çerçevesinde Türk Dil kurumunun yaptığı ağız tarama çalışmaları çerçevesinde bölgeden önemli bir sözlü kültür (dil) malzemesi toplanmıştır.

Türk Ocakları Trabzon Şubesi Dil ve Edebiyat kolunun yaptığı çok değeri bilimsel faaliyetler Türk Ocaklarının kapatılması ve Halk evlerini kurulması ile aynı bilimsel derleme ve yayın faaliyetler devam ettirilmiştir. (12 Eylülde Halkevlerinin kapatılması ile el konulan çok değeri arşiv malzemesi ile ilgili olarak yapılan bütün araştırmalara rağmen herhangi bir ize rastlanılmamıştır.). Trabzon Halkevi Dergisi İnan bu çalışmaların izinin sürülmesi açısından önemlidir.

Konservatuar ve TRT'nin yaptığı derleme çalışmaları neticesinde bilimsel çalışmalar daha ileri bir boyut kazanmıştır. Üniversitelerin artmasına paralel olarak kurulan Türk Dili ve Edebiyatı, Halk bilim, etnoloji, Antropoloji bölümlerinin artmasıyla

Trabzon'dan yapılan sözlü kültür derleme ve araştırma faaliyetleri derinlik kazanmıştır. Ayrıca Kültür Bakanlığına zikretmek gerekir.

Trabzon yöresi sözlü kültür geleneğinde mani ve türkü ve ağıtlar genel Türk kültüründe olduğu gibi tarihî olaylara farklı tanıklıklarla ve bakış açılarıyla yeni açılımlar kazandırabilir. Tarihsel olayı-dilbilgisel tanımlamayla-bir cümle olarak telakki ettiğimizde olayın bir zamanı mekânı eyleyeni/eyleyenleri, olaydan etkilenenler, ve vasıtalar karşımıza çıkar. Bu bağlamda her gramatikal unsurlar kendi durumunu ifade etmede anlamın bütüncül oluşumuna katkıda bulunur. Her unsur kendi sesinden kendisini ifade eder. Tarihçi incelediği olayla ilgili anlatısını kurgularken bu tanıklıkların her birinden oldukça yaratıcı bir biçimde istifade etme imkânına sahiptir.

Tarihsel olaya taraf olan ve gözleyen halk katmanlarına mensup her birey kendi ilgi, istidad, bilgi ve rolüne etkilenme düzeyine (olumlu ve olumsuz anlamda) göre olayları değerlendirir ve söze aktarır. Tarihi bu malzemelerden faydalanırken aynı zamanda belgelerini denetleme imkânına kavuşur. Ayrıca toplum katmanlarındaki olumlu ve olumsuz intibaları anlama ve tanımlayabilme perspektifini kazanır.

Trabzon yöresi sözlü geleneği Doğu Karadeniz Bölgesinin erken dönem tarihini anlamak ve araştırmak açısından anahtar niteliğindedir. Vakit geçirilmeden halkbilimciler ve tarihçiler bu repertuarı derleyip değerlendirmek üzere kalıcı bir işbirliği platformu oluşturmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1990). **Her Yönüyle Dil**, C I, Ankara:TDK Yay.
- Bilgin, Mehmet (2000). **Doğu Karadeniz -Tarih, Kültür, İnsan-**, Trabzon: Serander Yay.
- Carr, Edward Hallet (1993). **Tarih Nedir?** (çev.Misket Gizem Göktürk), İstanbul:İletişim Yay.
- Connerton, Paul (1999). **Toplular Nasıl Anımsar** (Çev.Alaeddin Şenel), İstanbul :Metis Yay.
- Çelik, Ali (1999). **Trabzon-Şalpazarı Çepni Kültürü**, Trabzon Valiliği Yay.
- Demir, Necati (2005). “Kemençenin Kısa Tarihi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S.5,s.79-91
- Durgun, Orhan (1987). “Trabzon Yöresi Türkölü Halk Oyunları”, Trabzon İl Kültür ve Sanat Yıllığı ,İstanbul
- Günay, Umay (1992) . **Türkiye’de Aşıklık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara: Akçağ Yay.
- Köprölü, M. Fuad (1943). “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, C.VII, s.379-486
- Köprölü, M. Fuad (1981). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** (4.bsk), Ankara: DİB Yay.
- Köprölü, M. Fuağ (1989). **Edebiyat Araştırmaları** (3.bsk), İstanbul: Ötüken Yay.
- Köprölü, M. Fuad (1996). **Anadolu’da İslâmiyet** (Yay Hzl. Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yay.
- Németh, Gyula (1966). **Atilla ve Hunlar**, İstanbul
- Ong, Walter (1995). **Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi** (çev..Sema Postacioğlu Panon), İstanbul:Metis Yay.
- Propp, Vladimir, (1998). **Folklor Teori ve Tarih** (çev. Necdet Hasgül-Tanyel Tolge), İstanbul:Avesta Yay. s. 75-96
- Şükürov, Rüstem (2000). “ Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu [Basılmış Bildiriler Kitabı İçinde]**, Trabzon : Trabzon Belediyesi Yay.,s.111-121
- Tekin, Talat (1986). “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, **Türk Dili Dergisi** (Türk Şiiri Özel Sayısı), s.7-34
- Thompson, Paul (1999). **Geçmişin Sesi**,(çev.Şehnaz Layıkel), İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Togan ,A.Zeki Velidi (1985).**Tarihte Usul**, İstanbul: Enderun Yay.
- Tural, Sadık Kemal (/1993).**Edebiyat Bilimine Katkıları**, Ankara:Ecdad Yay.
- Yanıkoğlu, Bilal Aziz (1942), **Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Matzemeleri**
- Yıldırım, Dursun (2000). “Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları; Ağları ve İşlevleri” [XIII.-XX.yüzyıllar Arası Türkiye’si],**Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.10, s.336-339
- Yıldırım, Dursun (1998a). “Orta Asya’dan Urumuneli’ne Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine”, **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yay ,1998, s. 180-196
- Yıldırım, Dursun (1998b). “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”, **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yay ,1998, s. 37-43
- Yıldırım, Dursun (1998c). “Türk Folklor Araştırmalarının Proplemleri”, **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yay.,1998, s. 65-76